भास्कराचार्यैरेवास्वयाशे धार्द्धदयं कलात्मकमानमङ्गीकृत्य "त्रिज्योद्धृतलम्बदशोत्थयष्टिः सार्द्धत्रिगुणोऽङ्गुलविघ्निका: स्युः" इत्युक्तम्। तत्र भगवता लोकानुकम्पया स्वस्थानान्तरत्वाच्च मध्याह्नेऽपि कलात्मकाङ्गुलमङ्गीकृत्य दिनार्द्धतुल्यपरमोन्नतकाल एवोपचयस्तद्देशोन्नतकाले च इत्यनुपातागतफलस्य तत्र कला एवाङ्गुलमानमभीष्टत्वात्। तत्र दिनार्द्धभक्तोन्नतकालस्य फलस्वरूपत्वात् तयोर्यां समच्छेदतया योजने त्रिगुणितं दिनार्द्धं सार्द्धत्रिगुणदिनमानरूपपलतकालयुक्तं दिनार्द्धभक्तमिति सिद्धम्। तत एतत्कलाभिरेकाङ्गुलं यदा तदेष्टकलाभिः त्रिभिस्तदुपातेन कलात्मकानामङ्गुलीकरणमुक्तमुपपन्नम्" इत्यलम्। इति चन्द्रगृहणाधिकारः

अथ सूर्यग्रहणाधिकारस्तत्र विशेषः।

"मध्यलग्नसमे भानौ हरिजस्य न सम्भवः। अक्षोदङ्मध्यमक्रान्तिसाम्ये नावनतेरपि" सू०सि०। "सूर्येऽमावास्यान्तकालिके मध्यलग्नसमे सति दिनमध्यस्थाने अर्द्धयाम्योत्तरवृत्ते लग्नः क्रान्तिवृत्तप्रदेशो मध्यलग्नं त्रिप्रश्नाधिकारोक्तम्। तत्तुल्ये सति मध्याह्न इति फलितम्। हरिजस्य लम्बनस्य भूपृष्ठक्षितिजस्थाल्लम्बनोत्पत्तेर्लम्बनस्यापि क्षितिजवाचकहरिजशब्देनाभिधानात् सम्भव उत्पत्तिर्न। तत्र लम्बनाभावः इत्यर्थः। लम्बयोर्दृश्यक्षितिजाक्षक्षितिजप्रदेशयोः संलग्नक्रान्तिवृत्तप्रदेशयोर्मध्यम् अर्द्धमध्यप्रदेशयोस्त्रिभोनलग्नमित्यर्थः। प्रयोगस्तु मध्याह्न इतिवत्। तत्तुल्येऽर्के लम्बनस्याभाव इति। नत्यभावस्थानमाह।

अक्षेत्यादि। अक्षांशा उत्तरा ये मध्यभस्य मध्यलग्नस्य क्रान्त्यंशाः। अत्र मध्यलग्नशब्देन दृग्गभावस्त्रिभोनलग्नं वा ग्राह्यमुभयपक्षेऽप्यदोषः। अनयोस्तुल्यत्वेऽवनतेर्नतेः। अपिशब्दात् सम्भाः नाभाव इत्यर्थः। न त्वपिशब्दाल्लम्बनस्यापि तत्राभावः। उत्तरक्रान्त्यक्षयोस्तुल्यत्वे मध्यलग्नतुल्यार्कस्याभावेऽपि तदभावापत्तेः। अतोपपत्तिः। अमावास्यान्तकाले समौ सूर्यचन्द्रौ। तत्र चन्द्रग्रराभावे भूगर्भाद्दृश्यमानं भूगर्भस्थानावधि चन्द्रं स्पृशत्येवेति भूगर्भे छादकत्वं चन्द्रस्य सूर्यस्य छाद्यत्वं सम्भवति। तत्र मनुष्याणामसत्त्वाद्भूपृष्ठे तेषां सत्त्वाच्च भूपृष्ठाद्दृश्यमानगर्भोपरि भूतं चन्द्रे न लगत्येव। किन्तु चन्द्राधिष्ठानगोले। चन्द्रचिह्नादूर्द्ध्वं लगति। तत्र यदा चन्द्र आयाति तदा भूपृष्ठे सूर्यस्य चन्द्रच्छादको भवति। यदा तु खमध्ये सूर्यस्तदा भूगर्भसूत्रं भूपृष्ठसूत्रं च सूर्योपरिगमेऽक्रमेव चन्द्रे लगतीति भूपृष्ठेऽमान्तकाले चन्द्रच्छादको भवति। अत एव भूगर्भपृष्ठसूत्रान्तरं लम्बनम्। भूपृष्ठसूत्रात् सूर्योपरिगाच्चन्द्राधिष्ठानाकाशगोले चन्द्रस्य यरसत्त्वे चन्द्रचिह्नस्य धा लम्बितत्वात्। अत एव भास्कराचार्यैरुक्तम् "दृग्गर्भसूत्रयोरैक्यात् खमध्ये नास्ति लम्बनम्" इति। अथ चन्द्राधिष्ठानगोले भूपृष्ठसूत्रमर्कोपरिगतं चन्द्राच्चिह्नादूर्द्ध्वं चन्द्रदिग्वृत्ते यदंशैर्लगति तल्लम्बनं दृग्वृत्ताकारक्रान्तिवृत्ते भवति। यदा तु दृग्वृत्ताद्भिन्नं क्रान्तिवृत्तं तदा भूपृष्ठसूत्रं चन्द्राधिष्ठानगोले चन्द्रदृग्वृत्ते चन्द्रादूर्द्ध्वं यत्र लग्नं तत्र चन्द्रगोलस्यक्रान्तिवृत्तयाम्योत्तररूपकदम्बप्रोतवृत्तमानीय चन्द्रगोलस्यक्रान्तिवृत्ते यत्र लग्नं तच्चन्द्रचिह्नयोरन्तरं क्रान्तिवृत्ते पूर्वापरं स्फुटलम्बनकला: कोटिचन्द्रस्य क्रान्तिवृत्तानुसारेण गमनात् प्रोतवृत्ते क्रान्तिवृत्तदृग्वृत्तयोरन्तरं याम्योत्तरं कलात्मकं नतिर्भुजः। भूगर्भपृष्ठसूत्रान्तरं दृग्वृत्ते कलात्मकं दृग्लम्बनं कर्णः। दृग्वृत्तस्य कदम्बप्रोतवृत्ताकारत्वे क्रान्तिवृत्ते तयोरन्तराभावाल्लम्बनाभावः। याम्योत्तरमन्तरं दृग्लम्बनं नतिरेवोत्पन्ना। दृग्वृत्ताकारक्रान्तिवृत्ते तु दृगलम्बनमेव क्रान्तिवृत्ते तयोरन्तरमिति लम्बनस्तुल्यं नत्यभावश्च। तथा च दृग्वृत्तस्य कदम्बप्रोतवृत्ताकारत्वे त्रिभोनलग्नस्थानेऽर्को भवति। तद्वृत्तस्य क्रान्तिवृत्तयाम्योत्तरत्वे भोदयात्त्रिभोनलग्नमध्यवर्त्तित्वेन लग्नस्थानात् त्रिभान्तरितत्वात्। न हि क्रान्तिवृत्ताद्याम्योत्तरान्तरस्थानार्थं समप्रोतवृत्तमङ्गीकार्यम्। येन दृग्गभावतुल्यार्के लम्बनाभाव उपपन्नः स्यात् क्रान्तिवृत्तस्य गोलवृत्तत्वेन संमप्रोतवृत्तस्य देशवृत्तत्वेन सम्बन्धाभावात्। अत एव भगवता सर्वत्रैव नतिसाधनार्थमग्रे दृक्क्षेपः कदम्बप्रोतवृत्ते त्रिभोनलग्नस्यैव साधितः। दृक्क्षेपाभावे त्रिभोनलग्नस्य खमध्यस्थत्वेन तदा तस्य दृग्गभावतुल्यत्वेन दृग्गभावनतांशाभावाद्दृक्क्षेपाभावः। तदा त्रिभोनलग्नस्य नतांशाभावश्च। नतांशाभावस्तत्रांशतुल्योत्तरक्रान्तौ तुल्यार्थं स्थूलाङ्गीकारे तु दृग्गभावस्यैव नतांशोन्नततच्छेद दृक्क्षेपदृग्गती नतिलम्बयोः साधनार्थं समनन्तरमेव भगवतोक्ते न तु वस्तुरूपे। आयासेन दृक्क्षेपसाधनस्योक्तस्य वैयर्थ्यापत्तेः" इत्यलम्।

"देशकालविशेषेण यथावनतिसम्भवः। लम्बस्यापि पूर्वान्यदिग्वयाच्च तथोच्यते" सू०सि०। "देशविशेषेण काल-